



42 Kovács Áron: „Piros betűs barátsággal”. Király István irodalmi kapcsolatai könyvtárának dedikált kötetei tükrében, [Kézirat]



43 Például: „De a csendőrök – két háborútól kiherélt vak eszköz, kiknek szeméből most valamelyik kocsmá gőgös gőze csillogott elő, – nem elégedtek meg ennyivel.” (112.)



44 A mozgalomból kinövő legnagyobb hatású szépprózai munka Illyés Gyula Puszták népe című szociográfiája (1936).

45 Csak egy véletlenszerűen kiválasztott példa: „Sokáig töprengett, lelke háborgott, hullámzott, mint a tenger, míg a meleg könnyek árja lemosta arcáról a fájdalmas gondolatokat. [...] Az éjszaka ráhajolt a házra, mint egy sötétarcú vén dada. Benyúlt a szobába és jószágos puha tenyerével letörölte a gyerekek arcáról a félelmet, a fájó könnyeket az anya szeméről.” (110.) Majd a zárlat: „A kopasszá tépett fák, elszáradt fűszálak hajladoztak, feljajdultak, jajongtak, ezeréves gyászhimnuszt sirtak a sötétségnek az elhult Jövendők felett az őszi szélben. Az emberi szívek pedig süketen hallgattak, mint a sír. Kőből voltak.” (120.)

Két fa



FIGULA János

## Révai Miklós újrakezdéseinek évtizede



Az 1780-as évek a folyamatos újrakezdés időszaka volt Révai Miklós életében. Először tanár, majd nevelő, újságíró, szerkesztő, később újra a tanári pályát választotta. Rajztanárként indult Nagyváradról és a Bécs – Loós – Hédervár – Grác – Pozsony – Győr útvonalon haladva ismét rajztanár lett, hosszú évekig küzdve egy olyan állásért és ugyanazért a 300 forintos éves fizetésért, amelyet már szűk tíz évvel korábban is betöltött és megkeresett. 1781 januárja és 1787 ősze között nem volt hosszabb ideig tartó állása.

Egyetértek Thimár Attilával, miszerint korszerűtlen és nem lehetséges vállalkozás minden apró részletet megismerni a választott személy életéből, és ezekből a gondolataira következtetni. „Mind az ismeretek ilyen teljessége, mind az irodalomtörténeti narrációnak eme elbeszélésmódja ellentétben áll napjaink irodalomtudományi közfelfogásával és ismeretelméleti előfeltevéseivel.”<sup>1</sup> És bár az 1780-as évtized részletesen feldolgozott szakasza Révai életének, így sem rekonstruálható maradéktalanul. Az elveszett válaszlevelek tartalma, az elküldött és ma nem fellelhető kéziratok hiánya nem pótolható, csak feltevéseink lehetnek. Viszont hipotézisek vannak bőven, szinte minden életrajzíró másként illeszti össze a mozaikdarabokat, ezért én most egy kiragadott és szerintem döntő fontosságú pillanat ismertetésével próbálok rámutatni arra, hogy milyen ellentmondásokkal kell szembe néznünk a tudományos munkák olvasásakor.

Révai Miklós pályája a kornak megfelelően indult. A szegény családból származó gyermek az egyház segítségével kezdte tanulmányait 1764-ben a szegedi piarista gimnáziumban, 1771-ben belépett a rendbe, és hamarosan komoly pártfogóra talált Károlyi Antal személyében. „E nagy befolyású és hazafias érzelmű főúr bensőséges viszonyban volt a piaristákkal, köztük a rend főnökével, Orosz Zsigmonddal, aki mindenben igyekezett a kedve szerint intézkedni, óhajtásait teljesíteni. Az események azt mutatják, hogy a gróf »tehetségkutató« szeme felismerte Révai képességeit, tervei voltak vele, s ezért a válságos helyzetben segítségére sietett.”<sup>2</sup> A válságos helyzet 1776-ra vonatkozik, mert Révai nagykárolyi előjárója, Szőlőssy Jenő és néhány rendtársa nem nézték jó szemmel a fiatal pap „túlzott” tudományos érdeklődését és a rendi szabályoktól való eltéréseket. Ezen a helyzeten változtatott Károlyi Antal, akinek köszönhetően előbb új előjáró és elfogadóbb rendtársak érkeztek Nagykarolyba,



majd saját költségén Bécsbe, a Theresianumba küldte Révait a rajztanári képesítést megszerezni.



Visszatérése után 1778. június 14-én Révait pappá szentelték Nagyváradon, majd építész- és rajztanár lett a nagyváradai „Nemzeti Fő Iskolában”. Termékeny időszak volt ez életében: hat tankönyve jelent meg 1777 és 1780 között, ehhez a bő terméshez csatlakozott még a *Magyar alagyáknak I. könyvek* (1778), valamint Makó Pál *A' mennykönek mivoltáról, 's eltávoztatásáról való böltselkedés* (1781) című könyvének fordítása. 1780 decemberében Mária Terézia gyászünnepélyén beszédet mondott, az újonnan alakuló nagyváradai akadémián a filozófia rendkívüli tanárává nevezték ki. Úgy tűnt, szép jövő áll előtte, melyet a rend legbefolyásosabb támogatója egyenget.



Ehhez képest 1781. január 10-én Révai lemondott tanári állásáról és nevelőnek szegődött. 1781 januárjában ismét Bécsbe költözött először a Pálffy, majd a Viczay családhoz, de 32 évesen „csakhamar állástalanul, megélhetés nélkül tengődött a városban. Noha a szerzetesi engedelmisség azt követelte volna, hogy térjen vissza a rendházba, erre képtelen volt. A rövid időre megízlelt szabadság (korábbi bécsi tartózkodása alatt) után nem tudta folytatni a hivatás nélkül választott szerzetesi életet”<sup>3</sup> – írta róla Federmayer István, aki a következő időszakot találóan a hányódás éveinek nevezte. Bár szerinte ez csak 1784-ig tartott, azt gondolom, helyesebb, ha a győri rajztanári kinevezésig, vagyis 1787 novemberéig kitoljuk ezt a dátumot, mert a köztes esztendőkből nem volt pár hónapnál hosszabb ideig tartó munkája.

Nagyvárad elhagyásának, ennek a Révai életében kopernikuszi fordulatot jelentő döntésnek a háttere különböző értelmezésekben olvasható a róla készült monográfiákban. Utolsó életrajzírója, Federmayer István, Révai visszaemlékezéseiből indul ki, és vele egyetértésben a hazaszeretetet és a nyelv ügyének előmozdítását véli indokolni: „Révai Miklós egyéniségének egyik legvonzóbb tulajdonsága, hogy a hazai műveltség és anyanyelv szolgálatát előbbrevalónak tartotta a maga érdekeinél. (...) Azért vállalta a természetével ellentétes nevelői állást gróf Károlyi Antal engedélyével gr. Pálffy János két fia mellett, hogy Bécsbe kerülve szabad idejét az anyanyelv és a magyar nyelvű kultúra ápolásának szentelje.”<sup>4</sup> Ez a leggyakrabban előforduló magyarázat, melyet Révai önéletírásában (*Candidati*, 1790) is olvashatunk: „Ezt az állást főként azért hagyta el, hogy a magyar nyelv művelésének előmozdítására alkalmasabb állásban legyen.”<sup>5</sup>

Teljesebb képet kapunk, ha az Éder Zoltán által ismertetett, Révai Károlyihoz írt leveleit átolvassuk. 1780. február 22-én Révai a Budán megüresedő *Secundurus Humaniorum Professor* hivatalra pályázott, indoklásában az irodalomhoz való vonzódását emelte ki: „Tapasztalta KEGYELMES ÚR különös természeti hajlandóságomat a' Szelidebb Tudományokra, ki nem egyszer gyönyörködött versimbenn, és egyéb munkáimbann, a' mellyek a' Szelidebb Tanúltságnak gyümöltsei. Az a' hivatal [rajztanár], a' mellyben most vagyok, igen erőtlentí, és annyira megfogyasztja szemem: hogy mitsoda buzgósággal kaptam azokba a' hasznos fordításokba, mellyek a' KEGYELMES URAKNAKIS annyira megtetszetek, már azokat nem sokára alég folytathatom úgy: mivel a' Rajzolás elragadja egész napjaimat, és azután fáradt sze-

mekkel nem győzhetem az éjszakázást, hogy több időm lehessen azokra is, a' mikre különös kedvemem el nem olthatom.”<sup>6</sup>

Ehhez képest ez év augusztus 22-én már a nagyváradai akadémia matematika tanszékére vágyott, a hasznos fordítások is más színben jelentek meg: „Három esztendőnek unalmát, és a' sok terhes fordítások között tisztelnem-is kedvetlenségét azzal az egy reménységgel győztem, hogy kegyelmes Uramnak Pártfogása alatt Szerzetem' ditsőségére Váradon elnyerjem a' Mathezist.”<sup>7</sup> Furcsa a levél szinte vádló hangneme, ami talán azzal magyarázható, hogy már ekkor tudja, hogy nem a matematika professzora lesz, hanem a filozófia rendkívüli tanárává nevezik ki október másodikán. Így válik Makó Pál *A' mennykönek mivoltáról* című művének hasznos fordítása hirtelen terhessé, melynek előszavából egyértelműen kiolvasható, hogy Révai ügyének előmozdulását várta a könyv megjelenéstől.

A rendkívüli tanári státusz nem járt anyagi előre lépéssel, éves fizetése maradt 300 forint, de bánthatta önértétét, hogy a rendes tanári fizetés 500-700 forint volt, és hosszú távú biztonságot nyújtott volna. Csaplár Benedek szerint Révai azonnal szervezkedni kezdett, ennek eredménye gróf Pálffy János nevelői meghívása, aki teljes ellátást és élete végéig 80 forintos évi járadékot ígér Révainak 1780. október 22-i levelében.<sup>8</sup> Éder szerint Révai ezt a levelet küldte tovább még ebben az évben másolatként Károlynak, ami azért elképzelhető, mert felmondása után hat nappal, 1781. január 16-án már intézkedtek helyének betöltéséről, vagyis Károlyit valószínűleg nem érte váratlanul a hír.

Révai tehát 1781. január 10-én közölte felmondását Károlyival. A pontosság kedvéért idézném a felmondólevél magyar fordítását, amelynek latin eredetijét csak Csaplár Benedek töredékben maradt monográfiájában találjuk meg: „Nagyméltóságú gróf! Ama királyi kegyet, amelyet nemrég jószándékúan rám ruháztak, a rendkívüli filozófia-professzori hivatallal együtt a Nagyváradai Királyi Akadémián el nem fogadhatom: mert nem vagyok képes arra, hogy becsülettel annyi téren folyamatosan helyt álljak, amennyi felé ennek a hivatalnak az érdekében figyelmem kell, minthogy természetes hajlamomnál fogva egyedül a matematika és fizika ragad magával. Továbbá Várad levegőjétől csaknem legyőzve már-már egészségem nagy és helyrehozhatatlan kárát szenvedem, hacsak nem szabadulok időben. Nagyméltóságú gróf! Méltóztassék ezeket meghallgatni, és elővezetni a tekintetes királyi helytartótanácsnál, hogy ügyeimről is, egészségemről is mielőbb gondoskodhassak. Nagyon sajnálom, hogy ilyen gyenge létemre és természetem szerint mintegy a tudományok szűk határaival körülvéve ezen felkínált alkalommal nem tudok hasznára lenni a hazámnak. Magamat ezzel a mély hálával és jóindulattal buzgón ajánlva maradok hódolattal és nem szűnő tisztelettel méltóságos gróf uram, kegyes patrónusom alázatos szolgája Révai M. sk. Nagyváradon, 1781. január 10.”<sup>9</sup>

Mint láthatjuk, a levélben nincs szó az irodalom ügyéről, Révai kiemelt érdeklődési körként a matematikát és a fizikát jelölte meg. Csaplár Benedek még monográfiája első kötetének végén együttérzően kommentálja a döntést, és Dugonics András pályájával állítja párhuzamba Révai elképzeléseit, miszerint a matematika tanszék





mellett jutott volna ideje az irodalomra, de a filozófia mellett nem. Viszont pár oldalal később, a második kötet elején már kritikusabban fogalmaz: „E kétes mentségei azonban inkább arra érthetők, hogy Révai, ki a mathesis tanszékének elnyertével szívesen maradt volna Nagyvárad ártalmas légkörében, a bölcseleti tanszéknek bizonytalan és föltételes elvállalását akarta ezzel mellőzni”.<sup>10</sup> Jellemző ez az objektív és kritikus hang Csaplár egész művére. Rendtársával megértő és együttérző, de kritikai megjegyzései mindig bizonyítják elfogulatlanságát.

A teljesség kedvéért említjük meg, hogy Palásthy Márton Koppi Károlyhoz írt 1781. április 17-i leveléből tudjuk, hogy Révai pensioért folyamodott a császári udvarhoz.<sup>11</sup> Ezt a kérelmet nem ismerjük, így azt sem tudjuk, hogy nyugdíjról, kegydíjról vagy valamilyen tudományos foglalkozás támogatásáról van szó, mindenesetre nem járt sikerrel a kísérlet. „Nagyon sanyarú állapot bírhatta Révait ily különös folyamódásra (...) Alkalmasint ezen kérelmének elutasítása után vállalkozhatott csak a nevelőségre, inkább kénytelenségből, sem mint vonzalomból.”<sup>12</sup> Végezetül érdemes megjegyezni, hogy Révai 1782. augusztus 20-án Paintner Mihályhoz írt levelében már a korábbi nyolcvan forintos, Pálffy által ígért évjáradékra sem lát esélyt: „De jaj! mit mondjak magamról és a jövőmről? Nagyon csalódtam. Még csak a remény sem csillant fel arra, ahogy most a dolgok állnak, hogy a gróftól holtig tartó ellátást kapjak.”<sup>13</sup>

Áttekintve a dokumentumokat, azt kell mondanunk, hogy Révai a saját érdekeit helyezi előtérbe, és a magasabb célok inkább háttérbe szorulnak, mikor döntése következtében alapvetően lemond pártfogója és rendje támogatásáról.

Az idők során leegyszerűsödik a Révai-portré, és a magyar nyelv ügyéért mindent feláldozó, üldözött szerzetes áll előttünk, az a kép, amelyet Révai leveleiből, önéletírásából vagy verseiből lehet kiolvasni. Mint láttuk, a nyelv ügye nem játszott központi szerepet Révai elhatározásában, most vizsgáljuk meg viszonyát az egyházzal és a szerzetesrendekkel! Itt is megfigyelhető a különböző szöveghelyek, időpontok és tények összekeveredése.

Jó példa erre Éder Zoltán könyvének részlete, ahol egyértelműen idézi Guzmics Izidort, miszerint a fő probléma az volt 1781-ben, hogy Révai megszűnt piaristának lenni, ezért védtelenné vált: „A piaristák s Jézuiták között volt ebben az időben megosztva a közvélekedés: Révai gyűlölt volt – kétségen kívül csak a gyengék előtt – mind a két részről: itt, mert Piarista volt; ott, mert Piarista lenni megszűnt. Veszedelemes helyzet!”<sup>14</sup> Hogy ezt a megjegyzést megértsük, Csaplár Benedekhez kell fordulnunk ismét: 1782-ben adták ki először a piarista rendtagok névsorát, melyből hiányzott Révai neve, mivel lemondott tanári állásáról, és előljárója engedélye nélkül Bécsbe távozott.<sup>15</sup> Viszont itt egy félreértésről van szó, mert bár Révai valóban nem szerepelt a katalógusban, 1781-ben nem szűnt meg piaristának lenni, a rendből majd csak 1794-ben lép ki és lesz világi pap. Az Éder Zoltán által hivatkozott rész Guzmics könyvének elején, Révai általános bemutatásában szerepel, és nem erre az időszakra vonatkozik. Az viszont megint csak Csaplár monográfiájából derül ki, hogy előljárója, Orosz Zsigmond meghallgatta Révai kérését és helybenhagyta, hogy rend-

tagként lehessen magánnevelő Bécsben.<sup>16</sup> Erre utalhat Guzmics következő mondata is, amelyet Éder már nem idéz, hiszen értelmezésével és az üldözött szerzetes képpével nem fér össze: „De ő a Piaristákat becsülé s viszont becsültették a lelkes Piaristák által.”<sup>17</sup>

A piaristák megbecsülését mutatták az 1786-os események is. Révai ekkor már öt éve élt rendházon kívül, és Schogg Kristóf püspökhelyettes 1786. október 24-i levelében aggodalmának adott hangot, mert Révai már nevelői állását is elhagyta Bíró Farkas családjánál. Viselkedése Schogg szerint nem volt méltó egy szerzetes paphoz, adósságai voltak és a ruházata sem volt megfelelő,<sup>18</sup> ezért arra kérte a provinciálist, hogy rendelje Révait valamelyik rendháza, nehogy ki kelljen tiltani az egyházmegyéből. Ehhez képest Königsacker József, Révai előljárója válaszában csupán arra kérte,<sup>19</sup> hogy válasszon egyet a neki kedves városok és rendházak közül, így akár költözhetne Pestre is, hiszen ekkor vesződik Streibig József nyomdással Faludi verseinek kiadása miatt Győrött. De Révai ezt is üldöztetésnek fogja fel és Pozsonyba költözik 1786 novemberében, természetesen nem rendháza, miközben a *Költeményes Gyűjtemény* kiadási munkálataira hivatkozik. A piaristák türelmét jól mutatja, hogy „A rend következő évi katalógusában a magyar-óvári társasházhoz tartozók közé van beírva e címmel: »editor Poetarum Hungaricorum.« Ebből látható, hogy főnökétől helybenhagyást nyert irodalmi vállalata végett künn maradhatni”.<sup>20</sup>

Ugyanakkor nem kétséges, hogy Révainak voltak ellenségei mindkét oldalon, de ezt inkább köszönhette saját magának, mintsem valamilyen általa gyakran hangoztatott és több életrajzíró által átvett alaptalan üldöztetésnek. Nem szabad elfelejteni, hogy II. József 1781. október 25-én életbe lépő türelmi rendelete, és az ezt alig három hónappal követő, 1782. január 12-én kiadott szekularizációs rendelet alapjaiban rázta meg az egyházat,<sup>21</sup> amelynek előjelei pedig már korábban óvatosságra intették a szerzetesrendek tagjait, így nem csoda, hogy próbálták Révait engedelmességre szorítani. És megbecsülték a volt jezsuiták is, mint ez kiolvasható Paintnerhez szóló 1782. június 30-án írt leveléből: „Ő azt felelte [Rájnis József], hogy az ujságíró [Ráth Mór] senki sem rendelte bírálónak: majd értekeznek ő ezekre nézve tanult férfiakkal, kik közé engem is számít, mondá nagy dicsérettel és Molnár tekintélyes helyeslésével, melyet Molnár rólam s magyar irataimról tett. Látod mivel tartozom én a ti fajtátokbeli embereknek!”<sup>22</sup> Azért Csaplár Benedek fordításában idézem Révai szavait, mert lábgyezetében egyértelműsíti az utalást: „Ezt az elosztatott Jézus-társaság jeles tagjaira vonatkozólag mondja. Ugyanis Molnár János, Tóth Farkas, Horváth Mihály, Paintner Mihály, Hebelér Jakab, Makó Pál, Denis Mihály, kiknek jótékony hatását már eddig is tapasztalta, mindannyian a jezsuita rendnek valának tagjai. És Faludi Ferenc is az volt, ki iránt most oly nagy kegyelettel van szíve eltelve, hogy epedve kívánja irodalmi hagyatékának minden legcsekélyebb részét is bírni, hogy azt érdemleg föltüntethesse. Ezennel Pedig már Rajnis barátságát is tapasztalja.”<sup>23</sup>

A jezsuitákkal és Rájnisal való barátságának másik dokumentuma az 1785. május 28-án Paintnerhez írt levél, mikor a *Költeményes Gyűjtemény* megfeneklett és az exjezsuiták által újra mozgásba hozott ügyéről számol be: „Ő [Rájnis József] azóta





anyanyira is vitte már a dolgot Majláttal, és több ti félétekkal, hogy alkalmas segedelmet gyűjtének össze.”<sup>24</sup> Majláth Antal pápóci prépost, néhai jezsuita szerzetes, így a „több ti félétek” is egyértelműen a volt jezsuita szerzetesekre vonatkozik. Vagyis egyértelműen kijelenthetjük, hogy Révait az egyház részéről nem üldözik sem a volt jezsuiták, sem a piaristák.

Csaplár pontosan foglalja össze az eseményeket, aki szerint Révai „erős önértessége függetlenül kívánt sorsával rendelkezni. Csakhogy ezt aztán valóban oly fonákul intézte, hogy számításai többnyire balul ütöttek ki. Ennek már eddig is három jelentékeny esetben láttuk tanuságát. A gr. Károlyi Antal pártfogásának elejtése, a Pálffyék és Viczayék házától bármiképp indokolt, de valóban hamarkodva történt eltávozása nem csak egyéni érdekeinek nem volt előnyére, hanem azon ügynek sem, melynek lendítésére pedig kiváltképpen a főbb rendűeket óhajtotta megnyerni.”<sup>25</sup> Az ügy pedig nem más, mint a nyelv ügye, melynek érdekében a magyar nyelvű művek kiadása, vagyis a *Költeményes Gyűjtemény* és a tudós társaság létrehozása volt a célja.

Ismételt újrakezdési kísérletként Révai 1784-ben újságíróként próbált megélni. A *Magyar Hírmondó* januári számát már ő írta. 1784. február 7-én Paintnerhez szóló leveléből megtudhatjuk, hogy kétszáz előfizetője van a lapnak, Révai pedig az előfizetői díjak felét, hatszáz forintot kapott honoráriumként. Kétszáz forintot számított az újsággal kapcsolatos költségeire, vagyis fizetése több, mint tanárságai alatt. Révai megjegyzését („a Magyarok pedig sokallják, a’ mennyire most fel verte, kivált egy fél árkoskáért”) azért nem értem, mert 1780-ban, az újság indulásakor is hat forint az éves díj hasonló mennyiségű tartalom mellett: „Eszkendőnként az árrok azonképpen meg-marad, a mint az előre való tudakozásbann meghatározottat, (ha szinte néha az írandó dolgoknak sok vóltok miatt, fél-árkusnál többre telnék is egygy egygy levél). Itt helybenn tudni illik esztendeig, 6. Német Forint, azokra nézve pedig, a kik Póstánn fogják hordatni, 8 N. Forint lészen, mellyet-is ide Pozsonyba tartoznak fel-küldeni.”<sup>26</sup> Ha meggondoljuk, hogy Ráth Mátyás szerkesztősége alatt ötszáz előfizetője volt a lapnak, akkor Révai számára akár biztos megélhetést nyújthatott volna az újságírás, de már ebben a levelében, egy hónappal munkába állása után más terveiről olvashatunk: „Ha innét el űznek, én ugyan Bétsbenn Társaság nélkül is kéntelen fogok lenni tsak leg alább addig is írni, míg adósságaimból ki vágom magamat.”<sup>27</sup>

Gyarmathy Sámuel 1784. április 14-i leveléből tudhatunk meg részleteket az újságtól való elválásról, miszerint „a múlt héten látta volna az ellene küldött konsiliumi parancsolatot,<sup>28</sup> ugyanmilyre elbámult, hogy 14ik áprilisa újságot sem írhatta, hanem engem kére siránkozó levélben, hogy írjak helyette, mint hogy azolta, miolta ő Bécsben mulat [időzik], legalább korrektora én voltam. Azonban még 17ikre sem írta újságot, sőt még csak levelet sem írta vagy nekem vagy Patzkonak, amelyből én gyanúba esém Patzkoval együtt, hogy ő vagy nagyon konsternálódott [megrémült], vagy megbetegedett, vagy talám elébb is állott. Ez effélettől már igen félvén Patzko, nagyon szorgalmatoskodott, vajon kit kapna ő újságíró, ha ezt elvesztené.”<sup>29</sup> Révai nem tért vissza kolostorába a konziliumi parancs és a császári utasítás ellenére, ahogy az új-



ságírói állásba sem, hanem Rájnisnál maradt Győrben. Azt gondolom, ez is kevésbé megindokolható döntés, hiszen így akár Pozsonyba is mehetett volna és folytathatta volna az újságírást, hiszen a visszatérési parancsnak győri tartózkodásával sem tett eleget. Vagy folytathatta volna az újságírást akár Győrből, ahogy pár héttel korábban Bécsből írta a lapot. Azt a kézenfekvő magyarázatot, miszerint az egyházi személyek nem nézték jó szemmel, hogy újságírásra adta a fejét és ezért hagyná abba, azért nem tartom valószínűnek, mert az egyházi előírások sem ekkor, sem később nem akadályozták meg elképzelései véghezvitelében.

A Paintnerhez szóló februári levélben említett társaság alatt a *Magyar Nyelvmívelő Társaság*ot kell érteni, tehát Révai pár hét újságírás után ismét más lehetőség után kutatott, mint tette ezt Nagyváradon három évvel korábban, újságíróként alapvetően három hónapig dolgozik. Más kérdés, hogy a tervezetet valószínűleg alkalmatlanabb időpontban nem nyújthatta volna be, hiszen az 1784. március 31-én II. Józsefnek személyesen előadott elképzelést május 11-én követte a Nyelvrendelet, amely a latin helyett a németet tette hivatalos nyelvvé. A tervezetben Révai magának a „titkos”, azaz titkár szerepét szánta 300 forintos éves díjazással, tehát az újságírói munka továbbra is valós megélhetési forrásnak tűnik.

Ez az újrakezdési terv sem vált valóra, ahogyan az újonnan vállalt nevelői állás sem hozott szerencsét Bíró Farkas családjánál. Utolsó esélyként a *Költeményes Gyűjtemény* maradt mint független irodalmi vállalkozás. Ennek történetét Paintner leveleinek segítségével mutatom be.

Faludi Ferenc neve és a műveinek kiadásáról szóló tervek az 1782 tavaszán írt Révai-levelekben rendszeresen felbukkannak, ez a vállalkozás végigkíséri az általunk vizsgált időszakot. Míg 1782 május-júniusában hétszer, egyre türelmetlenebbül kérte a Faludi-kéziratokat, addig csak két év múlva, 1784. május 15-én olvashatjuk újra a költő nevét: „Faludiról igen nyughatatlan vagyok. Mihelyst valamiben meg állapodhatom, annak ki botsáttatásához fogok, a’ te javallásod szerint.”<sup>30</sup> A következő levélben a praenumeratio kivitelezhetetlenségéről beszélt, ezt a lehetőséget talán Paintner javasolta neki, majd az 1785. május 28-án írt levélből jól látható, hogy az exjezsuita rendtársak átvették a kiadás munkálatainak irányítását: „[Rájnis] Hamar azután bejövén Győrré, köszöntöttem neveddel, közlöttem is leveledet, és Faludi iránti szorgalmadat. Ő azóta anynyira is vitte már a dolgot Majláttal, és több ti félétekkal, hogy alkalmas segedelmet gyűjtének össze. Engem azért ezzel amúgy ébrettebben fel serkentének, hogy már, csak nem olyly könnyen aluszom el. Faludit nem sokára közre bocsátjuk. Én a’ napokban már által is megyek Szombathelyre, hogy a’ többit is hozzá szerezzem, a’ minek híjával vagyok. Le írtam ugyan már azt egyszer, de Grécett vagyon: onnét pedig meg nem kaphatom. Nincs más mód, megint a’ kút főhöz kell mennem.”<sup>31</sup> A közrebocsátók többes száma Rájnis Józsefet foglalta magában, mint láthatjuk, ő intézkedett, pénzt szerzett és ő lett megbízva a korrektúrával, akinél Révai az elmúlt egy évben Győrött menedéket talált. Révai nyugtatta Paintnert és az ő szorgalmát emlegette Faludival kapcsolatban, ami nem meglepő. Révai kézíratai és másolatai már másfél éve voltak zálogban a gráci piarista rendházban lévő rende-



zetlen tartozása miatt, de amíg nem volt pénz a kiadásra, addig Révai nem tervezett Szombathelyre utazni és újra lemásolni a verseket.



A következő levelekben már kéziratokról nincs szó, Révai a cenzúra és a felhívások sikere miatt aggódik és a kötetek árának jelentős, majdnem ötven százalékos emelkedéséről tudósítja barátját. 1786. február 5-én, végső kétségbeesésében így írt Paintner Mihálynak: „Azonnal hozzáfogok így a mű kinyomtatásához, csak elegendő anyagi támogatást kapjak, hogy a reményen és szorgalmon kívül az én munkám is hirdesse szépségét. Mert az én ügyemről van szó! A dicsőség, a nyereség, de legfőként a hazaszeretet, mindez bámulatosan sarkall engem.”<sup>32</sup> Honor és lucrum áll az eredetiben, Csaplár Benedek szerencsésebben becsületnek fordítja az előbbit, mert itt már valóban Révai becsülete forgott kockán. A hazaszeretetre történő hivatkozás inkább értelmezhető retorikai fordulatként és nem valós motivációként, hiszen mint láttuk, évekig nem történt semmi a versek kiadásának ügyében.



Révai következő levelében így írta le helyzetét: „Még eddig kevés pénz gyűlt össze. Egyébként még nincs itt a végső határidő. Egyébként bárhogya is alakulnának a pénzügyek, a Faludi kiadását megkezdjük. Jövő héten kezdődik a nyomtatás. A bécsi cenzúra a dolgaimat csodás gyorsasággal és jóindulattal jóváhagyta.<sup>33</sup> Az élő Istenre kérlek, szoríts értem. Valami középszerű állást szerezz nekem ott [Pozsony]. Itt [Győr], ahogy már megírtam neked, házi kellemetlenségek miatt tovább nem maradhatok.”<sup>34</sup> A házi kellemetlenségek Bíró Farkas eladósodására vonatkoztak, pedig ez volt az egyetlen család, ahol Révai nevelőként jól érezte magát, de nem tudták fizetni szolgálatait, csak kosztot és kvártélyt kapott.

A levél tehát biztosan a határidő, vagyis 1786. június 8-a előtt született, ehhez képest majd csak novemberben költözött át Pozsonyba, vagyis Győrben volt a nyomtatás ideje alatt, hiszen rendfőnöke csak 1786. október 28-i levelében kérte meg Révait, hogy válasszon magának rendházat. Ezért meglepő, hogy a korrektúrával Rájnis Józsefet bízta meg, miközben folyamatosan arról tudósított, hogy mennyire szívén viseli a kiadás sorsát, és saját kötetéhez írt előszavából tudjuk, mennyire fontosnak tartotta a személyes jelenlétet a nyomtatásnál.

Az 1787. április 11-én Paintnerhez írt levélben a *Téli éjszakák* kiadásáról és a *Költeményes Gyűjtemény* további sorsáról olvashatunk: „Az első, amelyet Christina főhercegnőnek ajánlottam, Ortzi verseit tartalmazza a következő címen: *Költeményes Holmi egy Nagyságos Elmétől*. A második Faludi javított, bővített és változatlan műveit tartalmazza. Elhagyom a pásztorköltésről szóló értekezést. A két kötetet most összevonom.”<sup>35</sup> Azt is megtudjuk, hogy a pozsonyi kispapok gyűjtésének segítségével tudta megjelentetni újra Faludi verseit Pozsonyban és Orczy verseit először, majd a főhercegnő ajánlásáról írt. Az 1787. június 10-i levél segít beazonosítani az említett kötetek kiadásának időpontját: „E héten szerencsésen befejezem Faludi [műveinek] második kiadását. Alakja és betűtípusa nagyon fog tetszeni neked. A második kötetet, melyet Krisztinának [főhercegnő] ajánlottam, már nyomdába adjuk. Bárcsak e műhöz hozzácsatolhatnánk valamit Barcsai és Bessenyei műveiből! Orczynak is tetszene ez! Alig tíz napig leszek Győrött, míg kijelölöm a tennivalókat.”<sup>36</sup> Aztán

ismét visszatérek ide, hogy felügyeljek a kiadásra. Azt akarom ugyanis, hogy még e szünetben Orczy és az én műveim is megjelenjenek, hogy aztán egyszerre három kötetet adhassak az előfizetőknek.”<sup>37</sup> Eszerint a második Faludi-kiadás korrektora Révai, viszont a három említett szerző verseit tartalmazó, a *Költeményes Gyűjtemény* utolsó kötete csak 1789-ben jelent meg, de nem a főhercegnőnek szóló ajánlással. Ezt az ajánlást majd a saját verseit tartalmazó kötetben olvashatjuk.

Révai nagyon bízott Christina főhercegnő dedikációjában és anyagi támogatásában, ezzel próbálta Orczy Lőrincet is meggyőzni, de végül csak a legtapasztalatlanabb pozsonyi nyomdászt, a korábban könyvkereskedéssel foglalkozó Loewét sikerült rávennie a nyomtatásra: „A könyvnyomtatások közül csak az egy Loewe bízott annyit a Hertzegasszony levelében, hogy nem csak azt az egy darabot, melyly a Felsőnek volt ajánva, hanem a többi kettőt is bátran kinyomtatná, telylyes bizonyos levén benne, hogy onnét olyly bő jutalom fog adatni, hogy mind a három darabnak nyomtatása kifizetődik belőle. De megsalattattunk. A felséges ajándék csak tíz aranyat nyom. Ez anynyi, mint 45 frt.”<sup>38</sup> Ezt a levelet 1788. április 24-én írta Orczynak Révai, amelyben megköszönte a pénzügyi segítséget, hiszen Orczy saját kötetének költségeit magára vállalta. Révai reakciója: „Örökre lekötelezett adóssa vagyok Nagyságodnak, parantsoljon velem, még csak szempillantásaira is fogok hallgatni.”<sup>39</sup> De Orczy még így sem jutott a kötetekhez, mert Loewe addig nem adta át őket Révainak, amíg egészen ki nem lettek fizetve. Későbbi, 1788. június 17-i leveléből kiderül a három kötet nyomtatásának teljes költsége: „Ez a három darab bekerült nyomtatásával, azután részint való beköttesével, és elküldetésével – az érdemesebb uraknak és pártfogóimnak számokra – közel 700 forintomba.”<sup>40</sup> Azt is megtudjuk, hogy az előfizetők már megkapták kötetüket, valamint hogy Orczy kötete 1500, Faludi és Révai kötetei pedig 1000 példányban készültek. Ugyanakkor Révai ígéretet tett arra, hogy Pestre szállíttat a kötetekből, vagyis Orczy egy évvel a nyomtatás után kapott a saját maga által kifizetett, saját verseit tartalmazó kötetből.

Nem segített sem a felséges ajándék, sem a dedikáció, és nem ez az egyetlen eset. Faludi Ferenc világi témájú prózai művét, a *Téli éjszakákat* (1787) Szili János püspöknek ajánlja Révai, de innen sem érkezik meg a várt anyagi segítség. Pedig Révai nagyon bízott a dedikáció erejében: „...a dedikációk csak sokat tehetnek, kivált nemzetünkben. Merem mondani, ha több Nagyoknak nevei alatt több könyvek adódhatnának ki, jobban kapna a többi főbbrend is a mi nyelvünkön, az alrend is szinte mohón kapná. Tehát, hogy ezek is bátrabbak legyenek, kivált olyly felséges példára, egyenesen, privata epistola, én Christina hertzeg asszonyhoz folyamodtam. Meg engedte. Az engedelem levelet olly érzéssel, a magyarokhoz olyly különös hajlandósággal iratta, hogy egész nemzetünk vigasztalódhatik benne.”<sup>41</sup> Ezt a szöveget csupán Csaplár Benedek monográfiájában találtam meg,<sup>42</sup> egy lábjegyzetben található francia nyelven, amelyben Kempelen Generale Maior tudatja Révaival a főhercegnő hozzájárulását a *Költeményes Gyűjtemény* (*Collection de Poetes Hongrois*) egy kötetének kiadásához. Abban sem vagyok biztos, hogy Christina főhercegnő lett volna a legalkalmasabb személy pártfogónak. Mária Terézia legkedvesebb gyermeke





köztudottan nagyon közeli viszonyt ápolt a későbbi II. József első feleségével, ami kiváltotta az udvar rosszállását, édesanyja, Mária Terézia kivételezését pedig testvérei nem bocsátották meg neki.



Bár Révai mindig az előfizetők csekély számáról beszél, igazából nem tudom eldönteni, hogy hány érdeklődőre számított. A magyar nyelvű könyvek 1000–1500 példányban készültek, és ha egy éven belül elfogytak, az már jó eredménynek minősült.<sup>43</sup> Ehhez képest a kilencszáz olvasó azt jelenti, hogy Révai szinte minden irodalomkedvelőt elért felhívásaival, és sikerült őket rábírnia az előfizetésre, tehát ez működőképes modell lehetett volna Magyarországon a 18. század végén. Végül az első felhíváshoz képest hat év telt el, az előfizetők két-három évet vártak kötetükre, miközben azok ára folyamatosan emelkedett. Egyet kell értenem Révai kiváló monográfusával, Csaplár Benedekkel: „Bármily aránytalan tanúsága is ez az annyira kényszerített nemzeti visszahatásnak: az 1-1,5 ezer példányban szétmeneszített irodalmi három bajnok elmeműveinek kiléptetése még is epochalis jelenséget képez irodalmunk történetében. S bizonyára még inkább azzá leendett, ha hősünk tervezete az ő óhajta szerint valósulhatott volna. – Ép azért sajnálható, hogy többszöri balfogásaival annyira károsítja azt a mit jobbik eszével helyesen tervelt vala.”<sup>44</sup>

#### Jegyzetek

- 1 Thimár Attila: Hős és áldozat. Universitas Könyvkiadó, Budapest, 2007. 5. o.
- 2 Éder Zoltán: Révai Miklós. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972. 67. o.
- 3 Federmayer István: Révai Miklós élete és munkássága. Szignatúra Nyomda, Szombathely, 2000. 23. o.
- 4 Uo.
- 5 Révai Miklós: Candidati, 1790. In: Federmayer István: Révai Miklós élete és munkássága, i. m. 157. o. Federmayer István fordítása.
- 6 Éder Zoltán, Révai Miklós, i. m. 122. o.
- 7 Uo.
- 8 Uo. 125. o.
- 9 Csaplár Benedek: Révai Miklós élete. Aigner Lajos kiadása, Budapest, 1883. 1. kötet, 356. o. Keresztény Júlia fordítása.
- 10 Uo. 2. kötet, 8. o.
- 11 Uo. 2. kötet, 16. o.
- 12 Uo. 2. kötet, 17. o.
- 13 Federmayer István: „Isten áldjon meg még egyszer!” Révai Miklós és Paintner Mihály levelezése 1782. április 18. – 1806. március 14. Palatia Nyomda és Kiadó Kft., Győr, 2011. 83. o.
- 14 Guzmics Izidor: Révai Miklós pályája saját leveleiből töredékül. Trattner és Károlyi, Pest, 1830. 6. o. Éder Zoltán könyvében a 127. sk. idézi.
- 15 Csaplár Benedek: Révai Miklós élete, i. m. 2. kötet, 18. o.
- 16 Uo. 2:19.
- 17 Guzmics Izidor: Révai Miklós pályája..., i. m. 6. o.
- 18 „Mert ez az eszes ember [Majláth Antal] nagyon igazságtalanul azt hozta fel, hogy én kényelemből német ruhát viselek. Ezért én neki botrányos stb. vagyok.” Federmayer István: „Isten áldjon meg még egyszer!”, i. m. 94. o.
- 19 „Nem hagyhatom itt említés nélkül, hogy Bánóczi Königsackernek főntebbi leveléből azt olvassa ki, – mert rá hivatkozik is, (lásd i. m. 134 o.) – hogy „a provinciális Königsacker meg azzal fenyegeti, hogy

Szegedre vagy pedig klostorba fogja küldeni.” (?) Nem értette-e annak szövegét, vagy szándékosan csavarta el a dolgot?” – teszi fel a kérdést Csaplár (Csaplár Benedek: Révai Miklós élete, i. m. 2. kötet, 19. o.), akinek Bánóczi-kritikájában visszatérő elem a szerző nem megfelelő latintudása. Egy ilyen félrefordításból is látható, hogy mekkora félreértéseket okozhat ugyanaz a szöveg.

20 Uo. 2. kötet, 234. o.

21 II. József 140 olyan kolostort záratott be, ahol oktatás és betegápolás nem folyik.

22 Uo. 2. kötet, 79. o.

23 Uo. 2. kötet, 80. o.

24 Federmayer István: „Isten áldjon meg még egyszer!”, i. m. 88. o.

25 Csaplár Benedek: Révai Miklós élete, i. m. 2. kötet, 87. o.

26 Ráth Máttyás: Tudósítás = Magyar Hírmondó, 1. 1. szám, (1780) b4v.

27 Federmayer István: „Isten áldjon meg még egyszer!”, i. m. 85. o.

28 „Ám piarista tartományfőnöke arra utasította, hogy mielőbb térjen vissza a nyitrai gimnáziumba nevelőtanárnak (...) Conradi Norbert tartományfőnök, amikor személyes találkozásuk után meggyőződött arról, hogy Révai nem engedelmeskedik utasításának, a pozsonyi helytartótanácsnál feljelentette, tőlük kért segítséget.” Federmayer István: Révai Miklós élete és munkássága, i. m. 27. o.

29 Uo. 30. o.

30 Federmayer István: „Isten áldjon meg még egyszer!”, i. m. 86. o.

31 Uo. 88. o.

32 Uo. 92. o.

33 Ezt a jelentést nem ismerjük, csak Riethaller Máttyás budai cenzorét (1787. április 21.), amely a győri kiadásra vonatkozik: „A könyvet elolvastam és tartalmában semmi visszaütésit nem találtam.” Mályuszné Császár Edit (szerk.): Megbíráltak és bírálók. Gondolat Kiadó, Budapest, 1985. 63. o.

34 Federmayer István: „Isten áldjon meg még egyszer!”, i. m. 93. o.

35 Uo.

36 Már korábbi, 1787. április 11-i levelében tudósít a rajztanári katedra elnyeréséről. Uo. 94. o.

37 Uo. 95. o.

38 Csaplár Benedek: Révai Miklós élete, i. m. 2. kötet, 306. o.

39 Uo. 2. kötet, 306. o.

40 Uo. 2. kötet, 310. o.

41 Uo. 2. kötet, 275. o.

42 Uo. 2. kötet, 276. o.

43 „Az első kiadás ezer példány egy év alatt elfogyott, hallatlan siker abban az időben.” – írja Pintér Jenő Dugonics András 1788-ban megjelent Etelkájáról. Vö: Pintér Jenő magyar irodalomtörténete. Magyar Irodalomtörténeti Társaság, Budapest, 1931. 4. kötet, 712. o.

44 Csaplár Benedek: Révai Miklós élete, i. m. 2. kötet, 320. o.

